

Κέντρα και Επιτελικές Λειτουργίες στις Σύγχρονες Μητροπόλεις

Γ. ΧΑΛΑΡΗΣ*

1. Παγκοσμιοποίηση, Νέες Τεχνολογίες και Νέα Κεντρικότητα

Η μετάβαση από την εποχή της εντατικής συσσώρευσης, που έχει οριστεί και ως φορδισμός, προς την εποχή της “ευέλικτης συσσώρευσης” στα πλαίσια των νέων τεχνολογιών και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, είναι φυσικό να οδηγεί και σε έναν άρδην μετασχηματισμό του αστικού ιστού και των μορφών αστικοποίησης. Γεγονός εύλογο, καθώς οι αστικές συγκεντρώσεις αποτελούν και τα σημεία όπου επικεντρώνεται η παραγωγική διαδικασία και οι δομές διοίκησης και ελέγχου. Η αστικοποίηση αποκτά περισσότερο σύνθετα χαρακτηριστικά, υπόκειται σε πιο σύνθετες λογικές, οι κρατικές λειτουργίες διευρύνονται και μετασχηματίζονται, η βιομηχανία μεταμορφώνεται, οι περιοχές κατοικίας υπόκεινται σε νέα φαινόμενα πόλωσης, διαφοροποίησης και μετασχηματισμού, η διάχυση της αστικοποίησης στους περιφερειακούς χώρους δημιουργεί νέες ευρύτερες “συναστικές” περιοχές.

Βασική συνιστώσα των μεγάλων αλλαγών, η τεχνολογική επανάσταση επέτρεψε ριζικές μεταβολές στον τρόπο οργάνωσης της εργασίας και την “παγκοσμιοποίηση” της παραγωγικής διαδικασίας και της οικονομίας γενικότερα. Πράγμα που δίνει όλη τους τη σημασία σε όρους, όπως ευέλικτη συσσώρευση ή 5ος Κοντράτιεφ, που παραπέμπουν στην αναδιοργάνωση της παραγωγής και των οικονομικών δραστηριοτήτων εν γένει, με τη (γενικότερη) χρήση των νέων πληροφοριών και κατά κύριο λόγο της τηλεπληροφορικής. Ουσιαστική συνιστώσα της νέας, πρωτοφανούς φάσης συσσώρευσης είναι ο σε βάθος μετασχηματισμός της οργάνωσης της εργασίας σε όλα τα χωρικά και λειτουργικά επίπεδα, στα πλαίσια της δυναμικής, καινοτομικής χρήσης της τεχνολογίας.

Η παγκοσμιοποίηση σημαίνει κατά τον Castells “μία οικονομία που λειτουργεί ενιαία σε πραγματικό χρόνο και σε πλανητικό επίπεδο. Πρόκειται

* Γιώργος Χάλαρης, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

για μια οικονομία όπου οι ροές χρηματικού κεφαλαίου, οι αγορές εργασίας, οι αγορές εμπορευμάτων, η πληροφορία, οι πρώτες ύλες, το μάνατζμεντ και η οργάνωση είναι διεθνοποιημένες και σε πλήρη αλληλεξάρτηση σε όλο τον πλανήτη, αν και κατά τρόπο μη συμμετρικό που χαρακτηρίζεται από την άνιση ενσωμάτωση στο παγκόσμιο σύστημα των διαφόρων περιφερειών του πλανήτη. Σημαντικές λειτουργίες του παγκόσμιου συστήματος είναι πλήρως διεθνοποιημένες και αλληλένδετες σε καθημερινή βάση. Αλλά πολλές από αυτές είναι διασπασμένες και άνισα δομημένες ανάλογα με τη λειτουργία, τη χώρα και την περιφέρεια. Έτσι, η κοσμο-οικονομία περιλαμβάνει ολόκληρο τον πλανήτη, αλλά όχι τις περιφέρειες και τους ανθρώπους του πλανήτη. Στην πραγματικότητα, μόνο μια μειονότητα ανθρώπων είναι ενσωματωμένη στην κοσμο-οικονομία, αν και όλα τα κύρια οικονομικά και πολιτικά κέντρα από τα οποία εξαρτώνται οι άνθρωποι είναι ενσωματωμένα στα παγκόσμια οικονομικά δίκτυα" (Castells, 1994).

Εν ολίγοις, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης της παραγωγής και των αγορών δεν αναιρεί το γεγονός της χωρικής και κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας και της τοπικής συγκέντρωσης των πόρων κάθε είδους, παρά την επέκταση και εντατικοποίηση των ροών μεταξύ των διαφόρων αστικών συγκεντρώσεων και τις όποιες μεταβολές των τελευταίων. Οι όποιες μεταβολές δεν φαίνεται να θέτουν υπό αίρεση τη χωρική διάκριση μεταξύ επιτελικών/στρατηγικών λειτουργιών αφενός (διευθυντικές λειτουργίες και σχεδιασμός προϊόντων) και εκτελεστικών λειτουργιών του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα αφετέρου (παραγωγή με τη στενή έννοια και υπηρεσίες) μάλλον το αντίθετο φαίνεται να συμβαίνει, αλλά υπό καθεστώς μεγαλύτερης συνθετότητας.

Αυτό συμβαίνει σε κάθε χωρικό επίπεδο, περιφερειακό ή τοπικό, και σε εκείνο των κεντρικών λειτουργιών. Η μεταφορά δραστηριοτήτων (délocalisation) σε περιοχές χαμηλότερου εργατικού κόστους ή χαμηλότερων τιμών γης ή, στην περίπτωση των κέντρων, με τη διάχυση κεντρικών λειτουργιών ή τη δημιουργία νέων κέντρων, συνδέεται άμεσα με την αναδιοργάνωση των επιχειρήσεων (είτε στο εσωτερικό τους, είτε όσον αφορά το περιβάλλον τους, τις σχέσεις και συνεργασίες τους).

Η διάσπαση και διάχυση της κεντρικότητας, ισοδυναμεί με τον επαναπροσδιορισμό της σε ένα καθεστώς έντασης επικοινωνίας, ως δικτυακής κεντρικότητας, με τον σημαίνοντα ρόλο των ροών πληροφορίας που διατρέχουν τα τηλεπληροφορικά δίκτυα. Καθανά, τα παλαιά κέντρα δεν τίθενται κατά κανόνα σε αμφισβήτηση, (αλλά) η κεντρικότητα τους αλλάζει μορφή, επεκτείνονται, συμπληρώνονται με νέα βοηθητικά/λειτουργικά κέντρα, οι εγκαθιστάμενες λειτουργίες εμφανίζουν τάσεις ιεράρχησης, και

πάντως το πιο χαρακτηριστικό ίσως γνώρισμα της παρούσας φάσης είναι η δυναμική τους πλέον θέση ως κομβικών σημείων στο εσωτερικό διαφοροποιημένων/ιεραρχημένων δικτύων μαζικής μεταφοράς ανθρώπων, εμπορευμάτων και πληροφοριών. Και πάλι, η μεγάλη αύξηση της ταχύτητας των μεταφορών, η ουσιαστική εκμείδνιση του χρόνου και η εγκαθίδρυση ενός “παγκόσμιου πραγματικού χρόνου” δεν οδηγούν στην κατάργηση του χώρου και της γεωγραφικής κεντρικότητας. Η σημειούμενη επιτάχυνση εμφανίζεται όχι μόνο να ενώνει, αλλά και να διαφοροποιεί και να διασπά το χώρο στα πλαίσια διαφοροποιήσεων που αφορούν το κόστος και τις οικονομίες κλίμακας και εύρους. Τοπικότητα και κεντρικότητα δεν καταργούνται αλλά επαναστασιασμοδοτούνται στα πλαίσια του ηλεκτρονικού επικοινωνιακού χώρου (Rallet, 1994).

Η παγκοσμιοποίηση τείνει έτσι στην ενίσχυση της κεντρικότητας των μεγάλων, “μεγαπολιτικών”, κέντρων και των κορυφαίων πόλεων γενικότερα, με τη συγκέντρωση των πολυεθνικών και άλλων μεγάλων εταιρειών καθώς και του συνοδευτικού πλέγματος “προηγμένων υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις”. Οι επιτελικές και λοιπές στρατηγικές λειτουργίες εμφανίζουν σαφείς τάσεις συγκέντρωσης στα ανωτέρω κέντρα. Αγορές εργασίας υψηλής εξειδίκευσης, προηγμένα συστήματα συγκοινωνιών και τηλεπικοινωνιών, άλλες μεγάλες υποδομές οικονομικού αλλά και εκπαιδευτικού και πολιτιστικού χαρακτήρα κ.ά., αποτελούν το αναγκαίο περιβάλλον για την εγκατάσταση των ανωτέρω λειτουργιών.

Αναλυτικότερα, οι χρηματοοικονομικές δραστηριότητες τείνουν να συγκεντρωθούν σε ορισμένα επίλεκτα cities, αν και κάθε μεγάλη μητρόπολη έχει το δικό της city, όπου συγκεντρώνονται κατά προτίμηση έδρες τραπεζών και άλλοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί. Οι άλλες επιτελικές, διευθυντικές λειτουργίες, έδρες μεγάλων εταιρειών και συναφείς εξειδικευμένες υπηρεσίες, εταιρείες συμβούλων επιχειρήσεων, διεθνή δικηγορικά γραφεία κ.ά. τείνουν επίσης να συγκεντρωθούν στο εσωτερικό των παλαιών κέντρων και των επεκτάσεών τους. Οι τελευταίες πραγματοποιούνται είτε σε άμεση γειτνίαση είτε στα όρια της παλαιάς κεντρικής πόλης, εκεί όπου διαθέσιμες γης και αλλαγές χρήσης επιτρέπουν μαζικές οικοδομήσεις νέων κτιρίων γραφείων και λοιπών συναφών εγκαταστάσεων με τη χρήση υπερσύγχρονων μαζικών μέσων μεταφοράς. Αντίστοιχα, οι άλλες στρατηγικές λειτουργίες, έρευνα και ανάπτυξη προϊόντων καθώς και εμπορικές υπηρεσίες, εμφανίζουν τάσεις συγκέντρωσης στην άμεση ή συνηθέστερα την ευρύτερη περιφέρεια των μητροπολιτικών/μεγαπολιτικών περιοχών σε πόλους έντασης υποδομών, κυρίως οι πρώτες, με την οιονεί απαραίτητη γειτνίαση σύνθετων μεταφορικών κόμβων. Το τελευταίο επιτρέπει μια καλή (φυσική) επικοινωνία με το υπερκέντρο, δεδομένου ότι οι τεχνολο-

γίες της πληροφορίας δεν καταργούν τις ανάγκες για προσωπική διαμεσολάβηση άρα για φυσική μετακίνηση: Οι ροές πληροφοριών δεν υποκαθιστούν την κινητικότητα του ανθρώπου αλλά λειτουργούν πιο πολύ συμπληρωματικά, ανάλογα με τη φύση και τη συνθετότητα του αντικειμένου (Rallet, 1994).

Στο άλλο άκρο, οι απλές διοικητικές δραστηριότητες γενικού/ταυλορικού τύπου, είτε πρόκειται για τμήματα εμποροβιομηχανικών επιχειρήσεων είτε τραπεζικών/χρηματοοικονομικών οργανισμών, χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη αυτονομία ως προς τη χωροθέτηση/εγκατάστασή τους, καθώς διέπονται από άλλα κριτήρια οργάνωσης και εγκατάστασης (τιμές γης, κόστος εργασίας, μεταφορών και φορολογίας) (Ascher, 1995). Η αποσυγκέντρωση/αποκέντρωση αποτελεί εδώ σύννηθες φαινόμενο.

Διευθυντικά υπερκέντρα, κέντρα προηγμένων επικοινωνιών (τηλελιμένες), επιστημονικές συγκεντρώσεις και τεχνοπόλοι, κέντρα πολιτιστικών υποδομών και συνεδρίων, μεγάλα εμπορικά κέντρα, οργανωμένοι χώροι αναψυχής και “θεματικά” πάρκα διασκέδασης, για να αναφέρουμε μόνον τα κυριότερα, συνθέτουν το πλέγμα των κεντρικών λειτουργιών, με την ευρεία έννοια, της σύγχρονης Μεγάπολης.

2. Ο Χωρικός Μετασχηματισμός της Οικονομικής Ζωής: κέντρα και κεντρικές λειτουργίες

Η αναδιάρθρωση της παραγωγής και των επιμέρους οικονομικών λειτουργιών στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και της ευρείας εφαρμογής των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας οδηγεί στο μετασχηματισμό του χωρικού (ή, ακριβέστερα, του χωροχρονικού) πλαισίου της οικονομικής ζωής και των ανθρώπινων κοινωνιών εν γένει. Οι επιχειρήσεις οδηγούνται σε αναζήτηση νέων μορφών εκλογίκευσης και οργάνωσης με στόχο την ποιοτικο-ποσοτική μεγιστοποίηση της απόδοσής τους και τη συμπίεση του κόστους και με τη διαρκώς μεγαλύτερη έμφαση στη διαχείριση/μετάδοση της πληροφορίας σε όλα τα επίπεδα. Αρχής γενομένης από εκείνες που έχουν τα μέσα και τη δυνατότητα εκτεταμένων επilogών και χαράζουν έτσι και τις τάσεις για τις υπόλοιπες και την περαιτέρω εξέλιξη, αυτές δηλαδή που έχουν αποκληθεί “υπερεπιχειρήσεις” ή “πολυεθνικές νέου τύπου” ή “επιχειρήσεις-στρατηγεία”, οι οποίες τείνουν να προσδώσουν ιδιαίτερη έμφαση στις τρεις κατηγορίες λειτουργιών που προαναφέρθηκαν και κατέχουν μια εξόχως στρατηγική σημασία για την παρούσα φάση. Καταρχήν, στις λειτουργίες της διοίκησης στο ανώτατο επίπεδο σε συνάρτηση και με τη χρηματοοικονομική διαχείριση. Οι κατεξοχήν στρατηγικές αυτές λειτουργίες τείνουν να συγκεντρωθούν στις μητροπόλεις που συμμετέχουν ενεργά στην όλη οικονομική διαδικασία, συνι-

τώντας κόμβους στο εσωτερικό της παγκοσμιοποιούμενης οικονομίας και, ακόμη περισσότερο, σε ένα μικρό αριθμό κορυφαίων μητροπόλεων του παγκόσμιου συστήματος. Το ίδιο συμβαίνει με τις άλλες δύο κατηγορίες, δηλαδή τις εμπορικές λειτουργίες (μάρκετινγκ και διανομής) καθώς και εκείνες της Έρευνας και Τεχνολογικής Ανάπτυξης (ETA). Όμως στο ενδομητροπολιτικό επίπεδο, οι θέσεις εγκατάστασής τους δεν συμπίπτουν αναγκαστικά (Ascher, 1995).

Κατ' αρχάς, οι λειτουργίες έρευνας και ανάπτυξης είναι εκείνες που τείνουν να διαφοροποιηθούν περισσότερο ως προς τη χωροθέτησή τους. Εμφανίζουν όμως παράλληλα την ανάγκη στενής επαφής με τις εμπορικές λειτουργίες. Συναντώνται ως εκ τούτου συνήθως, εν όλο ή εν μέρει, στην περιφέρεια των μητροπόλεων –συνήθως την ευρύτερη, εκτός δηλαδή της παλαιάς προαστιακής στεφάνης– στο εσωτερικό ερευνητικών συγκεντρώσεων (π.χ. τεχνολογικών πάρκων), σε γειτνίαση με ερευνητικά κέντρα, τεχνολογικά πανεπιστήμια και συναφείς επιχειρήσεις παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών και, ιδίως, με κύριους οδικούς άξονες και συγκοινωνιακούς κόμβους (Dézert, 1987).

Οι άλλες κεντρικές λειτουργίες, πιο κοντά στον παραδοσιακό ορισμό του τριτογενούς τομέα, τείνουν να διασπαστούν ως προς την εγκατάσταση και χωροθέτησή τους στις επιτελικές υπηρεσίες που προαναφέρθηκαν –διοικητικές, χρηματο-οικονομικές και εμπορικές/μάρκετινγκ–, και σε γενικές ή συνήθεις υπηρεσίες –κατώτερες διοικητικές/διαχειριστικές. Οι τελευταίες, όπως εν μέρει και η παραγωγή υπό τη στενή έννοια, απαιτούν προσαπτικό λιγότερο εξειδικευμένο και πληροφορίες κατώτερου επιπέδου συνθετότητας. Ως εκ τούτου, υπόκεινται στη μέγιστη πίεση για τη συμπίεση του κόστους, καθώςον αφορά το κόστος εργασίας αλλά και τα πάγια κόστη λειτουργίας, αρχίζοντας από το κόστος στέγασης, που μεγιστοποιούνται αμφοτέρω, όπως είναι ευνόητο, στο εσωτερικό των κορυφαίων πόλεων. Τείνουν έτσι στο να αποκεντρωθούν προς τη στενότερη ή την ευρύτερη περιφέρεια. Η επανάσταση στις τηλεπικοινωνίες και τις μεταφορές καθιστά τούτο για πρώτη φορά εφικτό σε ευρεία κλίμακα. Συναντώνται τότε στο εσωτερικό “κέντρων αποσυμφόρησης” και δευτερευόντων ή νέων βοηθητικών κέντρων (π.χ. νέων πόλεων), ή και πέραν των ορίων του μεγαπολιτικού χώρου, σε γειτονικές πόλεις που τείνουν μ' αυτόν τον τρόπο να ενσωματωθούν σε μια ευρύτερη χωρο-λειτουργική περιφέρεια (π.χ. Bassin Parisien).

Από την άλλη πλευρά, όλες οι “τεταρτογενούς τύπου”, προηγμένες υπηρεσίες που προαναφέραμε, τείνουν να συγκεντρωθούν στο εσωτερικό των σύγχρονων υπερκέντρων των κορυφαίων πόλεων, τόσο εξαιτίας των ιδιότυπων οικονομιών συγκέντρωσης που τις χαρακτηρίζουν, της ανάγκης άμε-

σης επαφής, αλλά και του κύρους που προσδίδει η εγκατάσταση στα κορυφαία επιχειρηματικά κέντρα του πλανήτη. Εξάλλου, εδώ συναντώνται και οι υψηλότερες συγκεντρώσεις των αναγκών για τεχνολογικών/επικοινωνιακών υποδομών (π.χ. "ηλεκλιμένες") αλλά και των εξειδικευμένων/πολυ-ειδικευμένων στελεχών καθώς και των συναφών εξωτερικευμένων υπηρεσιών που είναι απαραίτητες για την αποτελεσματική τους συμμετοχή στη διαρκή επιδίωξη του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος (βλ. και Cahiers de l'IAURIF, no 100).

Όμως η έκρηξη του τομέα των υπηρεσιών, παρά τη χωρική διάσταση των διοικητικών λειτουργιών των επιχειρήσεων, οδηγεί όπως είναι φυσικό και στο μετασχηματισμό/διαφοροποίηση των υπερκέντρων σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Στο εσωτερικό των μεγάλων μητροπόλεων, το CBD επεκτείνεται, είτε στην άμεση περιφέρειά του, είτε και σε μεγαλύτερη απόσταση με τη βοήθεια υπερσύγχρονων μεταφορικών μέσων, επιτείνοντας παράλληλα την τάση διαφοροποίησης που συχνά ακολουθεί παλαιότερα πρότυπα με τη δημιουργία ή παραπέρα ανάπτυξη π.χ. ενός city επιχειρήσεων χρηματο-οικονομικών υπηρεσιών, τραπεζών και άλλων χρηματοοικονομικών οργανισμών, ασφαλειών κλπ. παλαιές κεντρικές συνοικίες τείνουν έτσι να αποτελέσουν τμήματα ενός ανανεωμένου, σύνθετου CBD καλύπτοντας σημαντικό μέρος της παλαιάς πόλης. Παράλληλα, παρατηρούνται συχνά αξονικές επεκτάσεις, είτε πρόκειται για "αυθόρμητες χωροθετήσεις" κατά μήκος π.χ. ακτινικών αρτηριών, είτε πρόκειται για προγραμματισμένη οργάνωση του "μεγαπολιτικού χώρου" με τη δημιουργία υπερσύγχρονων μαζικών μέσων μεταφοράς.

Στην τελευταία περίπτωση, εμφανίζεται και προγραμματισμένα η εγκατάσταση δευτερευουσών, ή πάντως λιγότερο "κεντρικών" λειτουργιών σε δευτερεύοντα κέντρα κατά μήκος αυτών των αξόνων, στην περιφέρεια της κεντρικής περιοχής, είτε πρόκειται για λειτουργίες ETA στα πλαίσια νέων τεχνο-επιστημονικών συγκεντρώσεων, είτε πρόκειται για τριτογενείς λειτουργίες περισσότερο επαναληπτικές (υπηρεσίες γενικού ή ταυλορικού τύπου, π.χ. διαλογή παραστατικών/επιταγών, δακτυλογράφηση/επεξεργασία κειμένων, κατώτερες εμπορικές λειτουργίες...). Οι δεύτερες τοποθετούνται είτε στην εγγύτερη περιφέρεια, όταν η στενή επικοινωνία είναι ακόμη απαραίτητη, είτε και εκτός, σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, όπου η επαφή μέσω των σύγχρονων τηλεπικοινωνιακών μέσων και της τηλεπληροφορικής αποτελεί κατά κανόνα τον συνηθισμένο τρόπο επικοινωνίας με τις επιτελικές υπηρεσίες της επιχείρησης ή του οργανισμού.

Μπορούμε σε τελευταία ανάλυση να μιλήσουμε για μια νέα γεωγραφία των κεντρικών λειτουργιών, με την ανάπτυξη ενός πολυκεντρικού πλέγματος στο εσωτερικό της σύγχρονης μεγαλόπολης, το οποίο ενσωματώνει

τόσο τα παλαιά κέντρα όσο και νέες χωρικές συγκεντρώσεις περισσότερο ή λιγότερο κεντρικών λειτουργιών στη στενότερη –*πρωτομητροπολιτική*– ή την ευρύτερη –*μεγαπολιτική*– περιφέρεια, που δεν αποτελούν πια προάστεια με την παλαιότερη έννοια του όρου, αλλά κομβικά σημεία, στα πλαίσια μιας νέας κεντρικότητας, όχι πια στενά χωρικής, αλλά χωρο-χρονικής. Η τελευταία συνδέεται στενά με την ανάπτυξη του δικτύου των αστικών αυτοκινητοδρόμων και των υπερσύγχρονων μαζικών μέσων μεταφοράς, όσο και με την εκρηκτική ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και αυτού που αποκαλούν “κυβερνοχώρο” για τη λειτουργία του οποίου τα νέα ηλεκτρονικά δίκτυα έχουν καθοριστική σημασία (πρβλ. Sassen, 1995).

Πολυκεντρισμός πάντως δε σημαίνει και ισότητα ιεραρχικού επιπέδου: τα παλαιά κέντρα τείνουν, όπως προαναφέρθηκε, να διατηρήσουν τη σημασία τους στο εσωτερικό του νέου κεντρικού χώρου. Μετασχηματίζονται ή διευρύνονται, και ενισχύονται με τη δημιουργία “ητλημένων” που επιτρέπουν την αποτελεσματική σύνδεση/επικοινωνία με τα άλλα κομβικά σημεία της κοσμο-οικονομίας αλλά και τους “δευτερεύοντες” – εξαρτημένους χώρους της απλής παραγωγής ή της επεξεργασίας στοιχείων και γενικότερα περισσότερο ταινλορικού τύπου.

Η πρώτη περίοδος της νέας, δικτυακής κεντρικότητας περιλαμβάνει, πέραν των περισσότερο διάχυτων χωροθετήσεων κτιρίων γραφείων κλπ στο εσωτερικό της παλαιάς κεντρικής πόλης, τη δημιουργία νέων “cities”, υπό τύπον επεκτάσεως του υπάρχοντος κέντρου, χωρίς άμεση γειτνίαση αλλά στο εσωτερικό –ή στα όρια– του πρωτο-μητροπολιτικού χώρου. (βλ. “Défense” στο Παρίσι και σε μικρότερη κλίμακα “City-Nord” στο Αμβούργο).

Αντίθετα εξ άλλου με την Ευρώπη, όπου οι παλαιοί αστικοί πυρήνες αποτελούν προστατευόμενες περιοχές, με αποτέλεσμα την αδυναμία αναδόμησης του κέντρου *in situ*, στις ΗΠΑ εμφανίζεται εντονότερη, παράλληλα με την ανάπτυξη και παγίωση των προαστιακών κέντρων, η πύκνωση των κεντρικών λειτουργιών στο εσωτερικό του παλαιού πυρήνα, λόγω και της μεγάλης συχνότητας απαξιωμένων κεντρικών περιοχών (γεγονός που είχε ήδη καταγραφεί στη πρώτη του φάση από τη Σχολή του Σικάγο). Με βάση και την ανάγκη (ανα)συγκρότησης νευραλγικών επιχειρηματικών υπερκέντρων εμφανίζονται έτσι, σε “απαξιωμένες” γαίες (υποβαθμισμένες υποπεριοχές) στο εσωτερικό της κεντρικής ζώνης (Manhattan) και σε άμεση γειτνίαση με τη Wall Street οι δίδυμοι πύργοι του World Trade Center, που σηματοδοτούν την ανοικοδόμηση και “ανακατάληψη” (από το κεφάλαιο) του νότιου άκρου του Μανχάταν. Στην περίπτωση του *Los Angeles*, γνωστού κατά το πρόσφατο παρελθόν και ως “πόλη χωρίς κέντρο”, η δημιουργία κατά την τελευταία εικοσαετία ενός υπερκέντρου/city που ση-

ματοδοτούν συμβολικά οι πύργοι – έδρες τραπεζών και το σύμβολο της Μεταμοντέρνας Αρχιτεκτονικής Ξενοδοχείο Bonaventure, είναι πια γεγονός (Ditzel, 1979; Halaris, 1984). Ο στρατηγικός χαρακτήρας του δομεί τη μεγαπολιτική περιφέρεια στο νέο της ρόλο ως κέντρου της ζώνης του Ειρηνικού που εν πολλοίς υποκαθιστά το San Francisco στη μέχρι πρότινος ηγετική του θέση ως τραπεζικού/χρηματοοικονομικού κέντρου της Καλιφόρνιας και των δυτικών ΗΠΑ, καθιστάμενο ο προνομιακός χώρος εγκατάστασης των Ιαπωνικών τραπεζών στη Δυτική Ακτή της Αμερικής (πρβλ. Price/Blair, 1989).

Σε μια δεύτερη φάση, δεκαετία του '80 – αρχές '90 που συνεχίζεται ακόμη, και παράλληλα με την αποπεράτωση των νέων κέντρων της πρώτης φάσης, παρατηρείται η δημιουργία ή ενίσχυση κεντρικών λειτουργιών σε περισσότερο απομακρυσμένα σημεία της αστικής περιφέρειας, με την αποπεράτωση των νέων πόλεων και την ολοκλήρωση της δικτυακής τους σύνδεσης με τα παλαιότερα κέντρα. Παραδειγματική αναφορά το Παρίσι, όπου διαμορφώνεται, εν είδει πλέγματος, ένα ενδο-μεγαπολιτικό δίκτυο κέντρων (ενδοπεριφερειακό με περιφέρεια τη μεγάλη πόλη), περιλαμβάνοντας τις νέες πόλεις και “τεχνοπόλεις”, οι οποίες όμως δεν υποκαθιστούν στις ανώτατες, διευθυντικές λειτουργίες τα παλαιά και νέα (τύπου Défense) υπερκέντρα.

Όπως ιδιάζουσα σημασία έχει έτσι στο Παρίσι ο άξονας ταχείας σύνδεσης RER που συνδέει το παλαιό κέντρο Opera-Etoile με τη Difense (τμήμα που είχε ήδη κατασκευαστεί στις αρχές της δεκαετίας του 70) και –προς την αντίθετη κατεύθυνση– διασχίζοντας όλη τη παλαιά πόλη και μεγάλο τμήμα της ευρύτερης Αστικής Περιφέρειας με τη νέα γραμμικά εκτεινόμενη πόλη “Marne La Vallée”, τοποθετεί το ακρότατο σημείο της τελευταίας (Disneyland) σε απόσταση μόλις ½ ώρας από το Παρίσι (το παλαιό υπερκέντρο). Βέβαια, και αυτός ο άξονας αν και ο σημαντικότερος, δεν αποτελεί παρά μέρος ενός ανεπτυγμένου δικτύου ηλεκτρικών σιδηροδρόμων ταχείας σύνδεσης, το οποίο διασχίζει τη μεγαπολιτική περιοχή διασυνδέοντας νέες πόλεις και λοιπές συγκεντρώσεις σύγχρονων λειτουργιών –μεταξύ των οποίων και ο στρατηγικός πόλος που περιλαμβάνει το “νέο” αεροδρόμιο Ch. de Gaulle– και το οποίο δομεί στην κυριολεξία αυτό το ενδομεγαπολιτικό δίκτυο κέντρων (Halaris/Husson, 1990).

3. Η Εξέλιξη των Κέντρων και των Επιτελικών Λειτουργιών: από την εντατική συσσώρευση στην παγκοσμιοποίηση

3.1. Η περίοδος της εντατικής συσσώρευσης

Επιχειρώντας τώρα μια συστηματικότερη σκιαγράφηση των φαινομένων στη χωρο-λειτουργική τους εξέλιξη και την ιστορικότητά τους, μπο-

ρούμε αρχικά να διακρίνουμε την 30ετή φάση της εντατικής συσσώρευσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπου η ανάπτυξη διοικητικών και άλλων υπηρεσιών στο εσωτερικό κατ' αρχήν των γραφειοκρατικά οργανωμένων μεγάλων επιχειρήσεων αλλά και εκτός αυτών, παράλληλα με εκείνη του δημόσιου τομέα, οδήγησε στην αύξηση της σημασίας των κέντρων των μεγάλων πόλεων και την ανάπτυξη δευτερευόντων κέντρων. Με την επικράτηση του Ι.Χ. αλλά και τη συστηματική χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς, η εμπέδωση του πολυκεντρισμού αποτελεί γενικότερο φαινόμενο, παρά τις διαφοροποιήσεις και ετεροχρονισμούς μεταξύ αυτών που κάποιος θα μπορούσε να αποκαλέσει ευρωπαϊκό και αμερικανικό μοντέλο. Σε πολλές αμερικανικές μητροπόλεις, η (εκ νέου) ανάπτυξη των κέντρων των πόλεων έρχεται ύστερα από μια πρώτη περίοδο μεγάλης ανάπτυξης της προαστιακής ζωής, ενώ σε ευρωπαϊκές μητροπόλεις, η ανάπτυξη των προαστιακών αλλά και άλλων δευτερευόντων κέντρων στο εσωτερικό του παλαιού αστικού ιστού εμφανίζεται ετεροχρονισμένη – και πολύ συχνά ως αποτέλεσμα προγραμματισμένης κρατικής παρέμβασης.

Η αρχή της μετάβασης προς τη νέα φάση παγκοσμιοποιημένης συσσώρευσης που διανύουμε και την οποία σχηματικά θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε στη δεκαετία του 70, ως δεκαετία της κρίσης του φορδικού/κεϋνσιανού μοντέλου, συνοδεύεται από μια νέα ώθηση στις υπηρεσίες με τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν και που κατά την επόμενη δεκαετία θα πάρει και τη χωρική της έκφραση στο διαχωρισμό μεταξύ front office και back office που καθίσταται δυνατός χάρη στις νέες τεχνολογίες (τηλεπληροφορική).

Στη σημερινή πολυπυρηνική μεγαλούπολη μπορούμε να διακρίνουμε το παλαιό υπερκέντρο που έχει επεκταθεί τόσο οριζόντια, με διάχυση των κεντρικών λειτουργιών προς τις γειτονικές συνοικίες, όσο και κάθετα, με αύξηση του αριθμού των ορόφων αλλά και κάλυψη των ενδιάμεσων κενών χώρων (αύξηση της πυκνότητας). Η διαδικασία αυτή που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, δεν αποτελεί απλή γραμμική εξέλιξη αλλά φέρει τις επιδράσεις διαφόρων επί μέρους περιόδων και συζητήσεων. Η “εξυγίανση”/ανοικοδόμηση των κέντρων στην Αμερική αλλά και στην Ευρώπη, παράλληλα με την κατασκευή οδικών αξόνων ταχείας προσπέλασης και την τάση αυξανόμενης εξειδίκευσης και αποσυγκέντρωσης των λιγότερο εξειδικευμένων δραστηριοτήτων, οδήγησε στη συνέχεια, προς αποφυγήν αυτού που χαρακτηρίστηκε σαν “Μανχαταν-οποίηση” των κεντρικών περιοχών της πόλης, στον μετριασμό των παρεμβάσεων.

Στην Ευρώπη, όπου η αποσυγκέντρωση τριτογενών δραστηριοτήτων προς την περιφέρεια των μητροπόλεων δεν είχε λάβει την έκταση της Αμερικής (βλ. Daniel/Hopkinson, 1989), και όπου ο κρατικός παρεμβατισμός

είναι περισσότερο έντονος, η τόνωση ή και δημιουργία δευτερευόντων κέντρων στα πλαίσια πολυπυρηνικών μοντέλων περιέλαβε σε αρκετές περιπτώσεις και τη δημιουργία “νέων πόλεων” στην περιφέρεια των μεγαπολιτικών περιοχών. Στα πλαίσια αυτά κατέχει ιδιαίτερη σημασία η δημιουργία νέων “κέντρων αναδιάρθρωσης”, σε θέσεις μέχρι τότε κατεληγμένες από άλλες χρήσεις, και σε μεγάλο βαθμό κατοικίες. Χαρακτηριστικά είναι τα προαναφερθέντα παραδείγματα της Défense στο Παρίσι και του City-Nord στο Αμβούργο που έγιναν, κυρίως το πρώτο, και σε μεγάλη κλίμακα, όχι απλώς χώρος εγκατάστασης γενικών/διοικητικών υπηρεσιών του ιδιωτικού τομέα αλλά, σε μεγάλο βαθμό, χώρος μετεγκατάστασης επιτελικών λειτουργιών, εδρών μεγάλων επιχειρήσεων κλπ, χώρος δηλαδή πραγματικής επέκτασης του υπερκέντρου.

Κατά τη δεκαετία που αυτή η φάση ανάπτυξης έλαβε χώρα, ο χωρικός διαχωρισμός των υπηρεσιών στο εσωτερικό των επιχειρήσεων δεν είχε ακόμη εξελιχθεί αρκετά, και έτσι η μεταφορά εκτός του παλαιού κέντρου αντιμετωπιζόταν εν πολλοίς για το μεγαλύτερο μέρος ή και για το σύνολο των γραφείων της επιχείρησης. Το δε σχετικά μικρό μέρος που αφορούσε απλές εργασίες ρουτίνας (π.χ. υπηρεσίες διαλογής επιταγών, παραστατικών κ.α.) έτεινε να τοποθετηθεί σε περιοχές μικρότερης κεντρικότητας και κύρους και φυσικά χαμηλότερου κόστους (π.χ. σε παλαιά ή νέα προάστεια της ευρύτερης περιφέρειας ή και εκτός μητροπολιτικής περιφέρειας).

3.2. Η νέα περίοδος

Η περαιτέρω ανάπτυξη και αναδιάρθρωση των υπηρεσιών κατά την επόμενη δεκαετία οδήγησε, παράλληλα με την αποπεράτωση των ανωτέρω κέντρων, στην παραπέρα διάχυση των υπηρεσιών (κεντρικών λειτουργιών) στον αστικό ιστό, κατά τρόπο όμως πιο διαφοροποιημένο, τόσο χωρικά όσο και λειτουργικά. Με την κρίση του φονξιοναλισμού και το τέλος των παρεμβάσεων “εξυγίανσης” μεγάλης κλίμακας στον παλαιό αστικό ιστό, γίνονται κατά την περίοδο αυτή προσπάθειες διατήρησης του παλαιού ιστού με σημειακές κατά κανόνα παρεμβάσεις. Η επέκταση των κεντρικών λειτουργιών είναι τώρα, ενδεχομένως, λιγότερο εμφανής ως προς τη μορφή αλλά όχι λιγότερο πραγματική. Κατά την τελευταία αυτή περίοδο δημιουργούνται, σε συνεργασία με το ιδιωτικό κεφάλαιο, νέα μικτά κέντρα υπηρεσιών και άλλων δραστηριοτήτων στη θέση εγκαταλειμμένων βιομηχανικών, αποθηκευτικών ή παραποτάμιων χώρων (π.χ. Docklands Λονδίνου) στο εσωτερικό του παλαιού μητροπολιτικού χώρου, διαδικασία που σε πολλές περιπτώσεις (στις ΗΠΑ αλλά και στην Ευρώπη) είχε τεθεί σε κίνηση ήδη κατά τη δεκαετία του '70 με την απαγκίστρωση βιομηχανικών και άλλων δραστηριοτήτων από τον εσωτερικό αστικό ιστό (βλ. Παρίσι/Front

de Seine και αμερικανικές περιπτώσεις) (πρβλ. Temple, 1994).

Ολοκληρώνονται παράλληλα τα προγράμματα παλαιότερων πολεοδομικών παρεμβάσεων μεταξύ των οποίων οι νέες πόλεις, με χαρακτηριστικό το παρισινό παράδειγμα. Δημιουργείται μ' αυτόν τον τρόπο ένα πολύ-πλευρο πλέγμα δραστηριοτήτων που καλύπτει επιλεκτικά τη μεγαπολιτική περιοχή αρχίζοντας από το παλαιό υπερκέντρο που έχει επί το πλείστον επεκταθεί τόσο κάθετα όσο και οριζόντια με μεγαλύτερη εξειδίκευση σε "ευγενείς" επιτελικές δραστηριότητες, έδρες μεγάλων επιχειρήσεων και εξωτερικευμένες υπηρεσίες, με επιμέρους πιθανές διαφοροποιήσεις ως προς τις χρηματο-οικονομικές δραστηριότητες (πρβλ. Bastié, 1984; Halaris/Husson, 1990).

Οι επεκτάσεις του κέντρου μπορεί να συνίστανται σε νέες συγκεντρώσεις κτιριακών συγκροτημάτων υψηλού κύρους που αποτελούν εξίσου τόπο έλξης/μετεγκατάστασης επιτελικών δραστηριοτήτων και εδρών, ή σε αναπλάσεις παλαιών συνοικιών με αντικατάσταση φθινουσών παλαιών δραστηριοτήτων με νέες του τριτογενούς τομέα. Στην τελευταία περίπτωση, οι νέες χρήσεις μπορεί να είναι λιγότερο αμιγείς, περιλαμβάνοντας και δημόσιες υπηρεσίες, πολιτιστικές υποδομές, χώρους αναψυχής και κατοικίες καθώς και παραγωγικές δραστηριότητες νέου τύπου (με υψηλή συμμετοχή του τριτογενούς τομέα: κέντρα μικρομεσαίων επιχειρήσεων, τεχνολογικά κέντρα κλπ).

Τέλος, οι εξωτερικές συγκεντρώσεις, νέες πόλεις κλπ, συγκεντρώνουν εκτός των ανωτέρω (δηλ. παραγωγικές δραστηριότητες νέου τύπου, επιστημονικά/τεχνολογικά πάρκα, εκπαιδευτικές/πολιτιστικές υποδομές και υπηρεσίες ελεύθερου χρόνου), και τμήματα επιχειρήσεων που αναφέρονται κυρίως σε back office λειτουργίες, δηλαδή είτε υπηρεσίες περισσότερο γενικού ή ταιλορικού τύπου, είτε υπηρεσίες τεχνικού ή εμπορικού χαρακτήρα – χωρίς να αποκλείεται πάντως και η εγκατάσταση του συνόλου των υπηρεσιών της έδρας, ιδίως όσον αφορά την αμερικανική περίπτωση αλλά και ευρωπαϊκές μητροπόλεις.

Παρατηρείται το φαινόμενο, με αξιοσημείωτη ένταση από τα μέσα της δεκαετίας του '80, της χωροθέτησης των υπηρεσιών μεγάλων επιχειρήσεων (πολυεθνικών), τόσο σε διάφορα σημεία του κέντρου και των παραφυάδων του στο εσωτερικό του παλαιού αστικού ιστού – ανάλογα και με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά διαφοροποίησης και διαβάθμισης κύρους και εξειδίκευσης και το αντίστοιχο μικροπεριβάλλον της κάθε επιμέρους εγκατάστασης–, όσο και στα εξωτερικά βοηθητικά κέντρα της αστικής περιφέρειας (αλλά και εκτός των ορίων της, στο σύνολο του εθνικού χώρου ή και πέραν αυτού – όχι βέβαια τυχαία, αλλά με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά). Στη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται κυρίως είτε για δευτερεύου-

σες/λιγότερο στρατηγικές υπηρεσίες, είτε για εμπορικές υπηρεσίες (διανομή κλπ) είτε για τεχνικές υπηρεσίες ή για δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης που επιλέγουν κατά κανόνα αντίστοιχες (πολύ συχνά εξάλλου προγραμματισμένες) συγκεντρώσεις επιχειρήσεων και ερευνητικών φορέων. Η προχωρημένη ολοκλήρωση μέσω των ηλεκτρονικών δικτύων, τόσο των διαφόρων τμημάτων της επιχείρησης, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική θέση, όσο και των επιχειρήσεων συνολικά στα πλαίσια εκτεταμένων δικτύων μεταφοράς της πληροφορίας που οργανώνουν πια τις αγορές στο σύνολό τους, καθιστά εν πολλοίς δευτερεύουσα τη φυσική θέση (χωροθέτηση) αλλά πολύ απέχει από το να την καταργήσει υποκαθιστώντας την.

Παρά τις έξοχες και διαρκώς βελτιούμενες δυνατότητες ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο πεδίο της ιεράρχησης των κεντρικών λειτουργιών μιας αστικής περιφέρειας, και (πολύ) πέραν του κατά κυριολεξία front office, η συμβολική διάσταση του χώρου παίζει σημαντικό ρόλο στην εγκατάσταση, όπως σημαντικό ρόλο παίζει και η συγκέντρωση ομοειδών και συναφών επιχειρήσεων ή υπηρεσιών με τις προκύπτουσες οικονομίες συγκέντρωσης (agglomeration economies) (πρβλ. Temple, 1994).

Η φυσική/προσωπική επαφή εξάλλου, ακόμη και αν περιορίζεται σε συγχρωτισμό και τυχαίες ή άτυπες συναντήσεις (όπως π.χ. κατά την ώρα του μεσημβρινού γεύματος), φαίνεται να αποτελεί “ακόμη” σημαντικό σημείο της αναπαραγωγής του προσωπικού της επιχείρησης για να μπορεί να υποκατασταθεί από μια ουδέτερη (αχωρική) γεωγραφική κατανομή/ εγκατάσταση (Price/Blair, 1989).

Ο λειτουργικός και χωρικός (χωρο-λειτουργικός) διαχωρισμός των επί μέρους τριτογενών δραστηριοτήτων, που για πρώτη φορά καθίσταται δυνατός σε προχωρημένο βαθμό, δεν σημαίνει ότι η γεωγραφία των κέντρων αντικαθίσταται από μια γεωγραφία των ροών μεταξύ λίγο-πολύ ουδέτερων χωρικών σημείων. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, το δεύτερο επίπεδο – οι ροές – συναρθρώνεται με το πρώτο –της χωρικής ιεράρχησης– στα πλαίσια μιας αυξανόμενης συνθετότητας, μιας δικτυακής κεντρικότητας όπου η σημασία των διαφόρων κομβικών σημείων παραμένει, αν και εν πολλοίς σχετικοποιούμενη (βλ. και Musso, 1994).

Η σημασία του παλαιού υπερκέντρου του Παρισιού ή του City του Λονδίνου παραμένει αν και σχετικοποιείται, δεδομένου ότι η παγκοσμιοποίηση τα εντάσσει σε μια σχέση αλληλεξάρτησης, ή μάλλον σε πολύπλοκα πλέγματα αλληλεξαρτήσεων –όπου η ιεράρχηση δεν είναι πάντα σαφής– τόσο με τα άλλα κορυφαία κέντρα της παγκόσμιας οικονομίας, όσο και με τα άλλα κεντρικά σημεία της ίδιας αστικής περιφέρειας, τα οποία εξελίσσονται επίσης κατά τρόπον που η ιεραρχική σχέση μεταξύ επιμέρους δραστηριοτήτων δεν είναι πάντα σαφής, βρίσκεται σε εξέλιξη και υπόκειται σε

επαναπροσδιορισμό. Η ρευστότητα φαίνεται εξάλλου να αποτελεί διακριτικό στοιχείο του "παγκόσμιου ηλεκτρονικού χώρου", του χώρου δηλαδή των ηλεκτρονικών ροών, αυτού που αποκαλείται όλο και συχνότερα κυβερνοχώρος.

Ο παγκόσμιος κυβερνοχώρος δεν παύει όμως, σε τελευταία ανάλυση, να είναι η απόρροια μιας πολύ συγκεκριμένης υλικότητας (και κοινωνικότητας), ενός κόσμου δηλαδή που κατοικείται από ανθρώπους. Παραμένει πάντως ότι είμαστε μάρτυρες μιας πολύ έντονης παραγωγής στο τεχνικο-συμβολικό επίπεδο, του οποίου η παρέμβαση δεν μπορεί παρά να επηρεάσει τις υπάρχουσες ιεραρχήσεις προς μια κατεύθυνση μεγαλύτερης απροσδιοριστίας και ρευστότητας (πρβλ. Bonetti/Simon, 1987).

Ένα πολύ συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί η μεγάλη (από τις σημαντικότερες της τελευταίας περιόδου) παρέμβαση για την επέκταση των λειτουργιών του City του Λονδίνου, με την ανάπτυξη των παλαιών λιμενικών εγκαταστάσεων (Docklands/Canary Wharf). Τα νέα συγκροτήματα δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν πλήρως για τη μετεγκατάσταση επιχειρήσεων του City, το όλο σχέδιο είχε συλληφθεί σε περίοδο που δεν είχε ακόμη εμφανιστεί η πλήρης δυνατότητα χωρισμού υπηρεσιών front και back office, και υπολόγιζε σε μετεγκατάσταση εδρών επιχειρήσεων στο σύνολό τους (Schubert, 1992). Στη συνέχεια εξάλλου το City αρχίζει επίσης να αντιδρά με επί τόπου (κάθετη) επέκταση κλπ. Παρ' όλα αυτά, πολλές επιχειρήσεις (από το χώρο του τύπου και όχι μόνο, τράπεζες κλπ.) μετεγκαταστάθηκαν εκεί. Πρόκειται βέβαια για καταστάσεις εν εξελίξει, αλλά δεν παύει η σημασία του παλαιού City να σχετικοποιείται. Αν και το City παραμένει αδιαφιλονίκητο κέντρο, οι τεχνικές δυνατότητες που προσφέρουν εγκαταστάσεις τύπου Canary Wharf, παράλληλα με τη διαθεσιμότητα του χώρου (40% των γραφείων κενά), αποτελούν ενδεχόμενα επαρκή λόγο προσέλκυσης επιχειρήσεων (μετεγκατάσταση ή πρώτη εγκατάσταση πολυεθνικών εταιρειών και συναφών υπηρεσιών), σε τρόπον ώστε να ενέχει σε μια μακροχρόνια προοπτική μεγαλύτερη σημασία το όλο πλέγμα δραστηριοτήτων από μια ορισμένη, αποσαφηνισμένη διάσταση ιεράρχησης.

Η τελευταία είναι πιο σαφής όσον αφορά άλλες λιγότερο φιλόδοξες (και ρητορικές) κατασκευές, αλλά και εκεί, μια αυξανόμενη αλληλεξάρτηση και αλληλόδραση μεταξύ των διαφόρων τμημάτων καθιστά αυτή τη διάσταση λιγότερο αδρή. Εν ολίγοις, η διαλεκτική μεταξύ τεχνικής και κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας φαίνεται να ασκεί το αποτέλεσμά της και στο χωρικό επίπεδο και να καθιστά επισφαλείς τις προβλέψεις για μελλοντικές εξελίξεις.

4. Μια Παραδειγματική Παρουσίαση: η περίπτωση του Αμβούργου

Ακολουθεί μια ενδελεχέστερη παρουσίαση της μητροπολιτικής περιοχής του Αμβούργου ως προς τη χωρική εξέλιξη των κεντρικών του λειτουργιών με έμφαση στις υπηρεσίες επιτελικού χαρακτήρα.

4.1. Η περίοδος της ανοικοδόμησης και της εντατικής ουσσώρευσης

Κατά τη φάση της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης το ιστορικό υπερκέντρο του Αμβούργου αναπτύσσεται μέχρι κορεσμού καθώς οι κεντρικές λειτουργίες (δημόσια διοίκηση, χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί και λοιπές έδρες επιχειρήσεων, περιλαμβανομένων και των σχετικών με το ζωτικής σημασίας λιμάνι, διάφορες συναφείς εξυπηρετήσεις, πολυκαταστήματα κλπ) εκτοπίζουν την κατοικία και τις παλαιές παραγωγικές δραστηριότητες από το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής περιοχής (Altstadt + Neustadt). Διάφορες μάλιστα υπηρεσίες (επιχειρήσεις στο χώρο της επικοινωνίας και των ΜΜΕ, τεχνικά γραφεία κ.ά.) εισχωρούν σε μεγάλο βαθμό σε αμυγείς περιοχές κατοικίας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των αστικών συνοικιών B/BA του κέντρου (Rotherbaum, Harvestehude) (βλ. Pfeil, 1967; v.Rohr, 1972).

Μετά την αρχική επικέντρωση στην αποκατάσταση του παλιού αστικού ιστού, η μητροπολιτική περιοχή αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό προς τα προάστια, σύμφωνα και με την αρχή του διαχωρισμού των λειτουργιών και της αναπεπταμένης δόμησης που διέπει το “Σχέδιο Ανοικοδόμησης” (Ρ.Σ.) του 1960, κατά μήκος αξόνων ανάπτυξης (βλ. FHH, Aufbauplan 1960). Με τον τρόπο αυτό ενσωματώνονται ήδη υπάρχοντες οικισμοί αλλά και νέα προαστιακά κέντρα στον αναπτυξιακό προγραμματισμό της μητροπολιτικής περιοχής. Ο ενοποιημένος πολεοδομικός ιστός της μητροπολιτικής περιοχής φέρει έτσι τα τυπικά χαρακτηριστικά της προαστιακού τύπου, εκτατικής ανάπτυξης της εποχής αυτής, γεγονός για το οποίο ασκήθηκε κριτική στο Ρ.Σ. του 1960, για τον πολύ περιορισμένο βαθμό αστικότητας ο οποίος το διακρίνει. Όμως, στη συνέχεια το “Μοντέλο Ανάπτυξης” του 1969 *οργανώνει* το αξονικό πρότυπο με στόχο την πυκνωση της δόμησης κατά μήκος ακτινικών αξόνων ανάπτυξης από το κέντρο προς την περιφέρεια με επεκτάσεις του οδικού δικτύου αλλά και των δικτύων μαζικής μεταφοράς επιβατών –αστικοί και προαστιακοί ηλεκτρικοί σιδηρόδρομοι: U-Bahn/S-Bahn– στη δομική σημασία των οποίων δίδεται ιδιαίτερη έμφαση, και με ενδιάμεσες, μεταξύ των αξόνων, περιοχές πρασίνου (βλ. FHH, 1969). Το “Μοντέλο Ανάπτυξης” του 1969 και ακόμη περισσότερο το νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο του 1973 (FHH, 1973) αποτελούν μια προσπάθεια ορθολογικότερης οργάνωσης και ρύθμισης της μητροπολιτικής ανάπτυξης με βάση το προαναφερθέν αξονικό πρότυπο.

Το Ρ.Σ. του 1973 προβαίνει ακόμη στη συστηματική ταξινόμηση των διαφόρων βαθμίδων κέντρων, στα πλαίσια μιας πολυκεντρικής πολιτικής. Οι εκτός κεντρικού μητροπολιτικού πυρήνα κεντρικές λειτουργίες που χωροθετούνται στα δευτερεύοντα κέντρα αφορούν στην εξυπηρέτηση των τοπικών παραγωγικών δραστηριοτήτων (κυρίως για τις παλιές πόλεις/οικισμούς που έχουν ενσωματωθεί στον μητροπολιτικό ιστό) αλλά και, πρωτίστως, των αναγκών του τοπικού/προαστιακού πληθυσμού σε εμπόριο και υπηρεσίες, ενώ παραγωγικές δραστηριότητες και υπηρεσίες διανομής τοποθετούνται σε ευνοϊκά σημεία των αξόνων ανάπτυξης. Βέβαια, σε αρκετές περιπτώσεις, η οικοδόμηση, μεταξύ άλλων, μεγάλων οικιστικών μονάδων έλαβε χώρα εκτός περιοχής αξόνων πυκνώσης. Στα πλαίσια πάντως ήδη του Σχεδίου του 1960 και της ακολουθούμενης πολυκεντρικής πολιτικής και με σκοπό την εκτόνωση της πίεσης τριτογενοποίησης (συγκροτήματα γραφείων) στην εσωτερική πόλη και το λιμάνι, σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε για την εγκατάσταση κεντρικών επιτελικών λειτουργιών (έδρας) ένα νέο, αποκεντρωμένο, διευθυντικό κέντρο, η *Geschäftsstadt-Nord* (ή *City-Nord*), σε απόσταση μεγαλύτερη των 7 χιλιομέτρων από το παλαιό υπερκέντρο (αλλά μόνον 4 χλμ. από το αεροδρόμιο, στα 2/3 περίπου της απόστασης από το κέντρο στο αεροδρόμιο) (έναρξη των εργασιών το 1969).

Άλλες όμως προγραμματισμένες επεκτάσεις των κεντρικών λειτουργιών σε περιοχές άμεσης γειτνίασης προς το υπερκέντρο δεν πραγματοποιήθηκαν, λόγω της περιόδου οικονομικής ύφεσης (1968/69) που ακολούθησε τη φάση έντονης ανάπτυξης, αλλά και των αντιδράσεων που σημειώθηκαν απέναντι στη (νεο)λειτουργιστική προσέγγιση και το "γίγαντισμό" των σχεδίων, που προϋπέθεταν την αντικατάσταση του υπάρχοντος παλαιού αστικού ιστού. Το πολυκεντρικό μοντέλο αποκρυσταλλώνεται στο Ρ.Σ. του 1973 με την προαναφερθείσα ιεραρχική κατάταξη των ενδομητροπολιτικών κέντρων σε διάφορες βαθμίδες: A1-A2, B1-B2 και C1-C2 (βλ. FHH, 1973).

Η κατηγορία A1, A2 αφορά τις κατεχοχόν κεντρικές (υπερπεριφερειακές) λειτουργίες, ενώ τα υπόλοιπα αφορούν κατά κύριο λόγο την εξυπηρέτηση των κατοίκων, αλλά και των οικονομικών δραστηριοτήτων (κυρίως τοπικής/περιφερειακής σημασίας), περιλαμβανομένων των αποκεντρωμένων δημόσιων/δημοτικών υπηρεσιών (B1,B2: 150.000-200.000 κατ., C1,C2: 20.000-70.000 κατ.) (FHH, 1973).

Ειδικότερα, τα κέντρα B1 (*Bezirkszentrum*: Διαμερισματικό κέντρο) αναφέρονται στους παλιούς αστικούς πυρήνες ενώ τα κέντρα B2 σε νέους προαστιακούς πυρήνες για την αποσυμφόρηση της λειτουργίας των σχετικά απομακρυσμένων παλιών πυρήνων. Τέλος, τα κέντρα C1,C2 (συνοικιακά κέντρα) αφορούν την εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων σε χαμη-

λότερο επίπεδο, κυρίως στο επίπεδο των καθημερινών αναγκών, αλλά και ορισμένες τοπικές δημοτικές υπηρεσίες (Ortsamt). Τα κέντρα της κατηγορίας B1, B2 στα οποία γίνεται αναφορά υπερβαίνουν τα 10, ενώ εκείνα της κατηγορίας C1, C2 προσεγγίζουν τα 20. Ας αναφερθεί πάντως εδώ σχετικά με το ως άνω σύστημα κέντρων ότι εν μέρει μόνον υλοποιήθηκε όσον αφορά στο σκέλος των εξωτερικών κέντρων (B2, C2), λόγω και της στενότητας των δημόσιων οικονομικών. Θα περιοριστούμε στη συνέχεια στα κέντρα A1, A2 τα οποία είναι εκείνα που προσελκύουν το ενδιαφέρον μας, καθώς συγκεντρώνουν τις κεντρικές επιτελικές λειτουργίες στο μέγιστο μέρος τους.

Ως κέντρο A1 (ή City) χαρακτηρίζεται το παλιό ιστορικό υπερκέντρο, ενώ κέντρα A2 (City-Entlastungszentrum) ορίζονται εκείνα τα κέντρα, εν πολλοίς ήδη υπάρχοντα, που οφείλουν να αναπτυχθούν (και που πράγματι στη συνέχεια σε μεγάλο βαθμό αναπτύχθηκαν παρά τους όποιους ετεροχρονισμούς και διαφοροποιήσεις) για την απορρόφηση των αναπτυσσόμενων υπηρεσιών μανάτζμεντ (κυρίως δε όσων δεν χρειάζονται συστηματική επαφή με το κοινό). Στόχος ήταν να διασωθούν οι κεντρικές περιοχές κατοικίας αλλά και να αποφευχθεί η κυκλοφοριακή συμφόρηση στην περιοχή του κέντρου. Για την περίπτωση αυτή προβλέπεται η ενίσχυση των κεντρικών περιοχών στην περιφέρεια του ιστορικού υπερκέντρου [Neustadt, St. Pauli και ανατ. τμήμα της παλιάς Altona (Δ), St. Georg (BA), Hammerbrook/Klostertor (NA)], παράλληλα με την ανάπτυξη, στην εξωτερική περιοχή, των παλιών πυρήνων των ενσωματωθεισών πόλεων Altona/Ottensen και Harburg (στο τελευταίο με έμφαση στην έρευνα και εκπαίδευση, με βάση την ανάπτυξη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου –TU Hamburg-Harburg) (FHH, 1973).

Είναι γεγονός ότι κατά την προηγούμενη περίοδο, για τους λόγους που προαναφέραμε, τα παραπάνω υλοποιήθηκαν κυρίως όσον αφορά την εξωτερική περιοχή, αλλά και το νέο, επί τη βάσει του Ρ.Σ. του 1960, διευθυντικό κέντρο City-Nord (βλ. FHH, Aufbauplan 1960), όπου εν πολλοίς συγκεντρώθηκαν οι εκτός παλαιού κέντρου επιτελικές υπηρεσίες (π.χ. κεντρικές ή περιφερειακές διευθύνσεις ασφαλιστικών εταιρειών, εταιρειών πετρελαιοειδών, και άλλων μεγάλων επιχειρήσεων του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα). Η μακράν της κεντρικής περιοχής εγκατάσταση των νέων συγκροτημάτων γραφείων συνάδει με τη διαμορφωμένη κατάσταση κατά τη περίοδο αυτή, την προϊούσα τάση προαστιοποίησης που είχε πια επικρατήσει και στην Ευρώπη με την επικράτηση του ιδιωτικού αυτοκινήτου –αλλά και την επέκταση των μαζικών μέσων μεταφοράς–, στα πλαίσια της ύστερης φάσης του φονξιοναλισμού (και του φορντισμού). Η μορφή της παρέμβασης εξηγεί εν μέρει και την καθυστέρηση της επέκτα-

σης του κέντρου προς την άμεση περιφέρειά του, λόγω και των αντιδράσεων που η “ανάπλαση” υπό τύπον *tabula rasa* προκαλούσε στους κατοίκους των ενδιαφερόμενων περιοχών αλλά και σε κινήματα προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Έτσι, η δημιουργία ενός νέου Σίτυ (City-Nord), (το οποίο μάλιστα, μεταξύ κέντρου και αεροδρομίου, και σε μικρή σχετικά απόσταση από το αεροδρόμιο, θα μπορούσε να χρησιμεύσει και για περιφερειακή έδρα μεγάλων/πολυεθνικών επιχειρήσεων) ακολουθούσε τις τάσεις της εποχής, σαν μία Défense αλλά, φυσικά, σε μικρότερη κλίμακα, και με χαρακτηριστικά μεγαλύτερης –οιονεί αμερικανικού τύπου– αποκέντρωσης, εκτός του παλαιού αστικού ιστού.

Αντίστροφα, η κατασκευή του City-Nord συνέτεινε ώστε περιοχές κατοικίας ή άλλων χρήσεων στις παρυφές του κέντρου και στην περιοχή του λιμανιού να διαφύγουν το καίμα τριτογενοποίησης (κατασκευής συγκροτημάτων γραφείων της περιόδου αυτής 60/70) για μία εικοσαετία. Σ’ αυτό συνέτεινε εν τέλει και η καθυστέρηση στην περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής, καθώς το Αμβούργο δεν μετείχε, κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του ’80, στην οικονομική ανάπτυξη της Ομοσπονδιακής Γερμανίας (κρίση του ναυπηγικού τομέα, “αποβιομηχάνιση”) (Krüger/Läpple, 1992).

4.2. Η νέα περίοδος

Η νέα “μετα-φορδική” περίοδος φαίνεται να εγκαινιάζεται με τον προγραμματικό λόγο του Δημάρχου της Πολιτείας το 1983 που έφερε τον αποκαλυπτικό τίτλο “Επιχείρηση Αμβούργο”, όπου εισηγείται, λόγω και της συρρίκνωσης της παραγωγικής βάσης και των λειτουργιών του λιμανιού, την ανάπτυξη των καινοτομικών λειτουργιών στο χώρο των επικοινωνιών/MME, της Επιστημονικής και τεχνολογικής έρευνας, καθώς και την οργάνωση σύγχρονων προηγμένων υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση της τοπικής οικονομίας και του παγκόσμιου εμπορίου (v. Dohnanyi, 1984).

Όμως η μεταστροφή της κατάστασης δεν ξεκίνησε παρά το 1988, και ιδίως το 1989, με το άνοιγμα των συνόρων της (πρώην) Ανατ. Γερμανίας, οικονομικής ενδοχώρας που είχε στερηθεί το Αμβούργο (και το λιμάνι του) με τη διαίρεση της Γερμανίας. Το αποτέλεσμα ήταν μία συνεχής οικονομική “έκρηξη” για την περιοχή, όπου κυρίαρχο μέρος κατέχουν οι υπηρεσίες (32% των νέων θέσεων εργασίας αφορούν τον παραδοσιακό τομέα του λιμανιού και του διαμετακομιστικού εμπορίου, ενώ 41% τις υπόλοιπες υπηρεσίες). Η νέα αναπτυξιακή δυναμική του Αμβούργου ως “Boomtown” είχε ως συνέπεια μία αντίστοιχη έκρηξη στο χώρο των κατασκευών στην περίμετρο της κεντρικής περιοχής, περιλαμβανομένης της βόρειας όχθης του Έλβα, με νέα κτίρια γραφείων αξίας πολλών δισεκατομμυρίων μάρκων. Στα πλαίσια έτσι της αναβάθμισης του Αμβούργου ως μητρόπολης με

διεθνή εμβέλεια, η ευρύτερη κεντρική περιοχή αναδιοργανώνεται και συμμετέχει στην κατανομή των “νέων” κεντρικών λειτουργιών (Schubert/Harms, 1993).

Το 1989, το νέο “Σχέδιο Ανάπτυξης του Λιμανιού” υπογραμμίζοντας τις διαρθρωτικές αλλαγές της παγκόσμιας οικονομίας και την τεχνολογική επανάσταση που επηρεάζει όλη τη λειτουργία και την οικονομία του λιμανιού προδιαγράφει τη νέα στρατηγική θέση του Αμβούργου ως κέντρου προηγμένων υπηρεσιών οργάνωσης και σχεδιασμού της ροής των εμπορευμάτων, από την προμήθεια των πρώτων υλών ως την παραγωγή, την αποθήκευση και τη μεταφορά των εμπορευμάτων προς τον εκάστοτε προορισμό σε μία λογική *just in time*. Η ευρεία χρήση των νέων τεχνολογιών της τηλεπληροφορικής δημιουργεί έτσι τις προϋποθέσεις για το συντονισμό και έλεγχο της παραγωγής, των μεταφορών και της διανομής σε παγκόσμιο επίπεδο, εγγράφοντας συνάμα την πόλη (και το λιμάνι της) στα πλαίσια της νέας κοσμο-οικονομίας, και το κέντρο της στα πλαίσια ενός παγκοσμιοποιημένου δικτύου κέντρων/επιτελικών λειτουργιών το οποίο κατέχει στρατηγική σημασία για την οργάνωση της κοσμοοικονομίας (FHH, 1995; Bukold et al., 1992).

Στα νέα αυτά πλαίσια, σημαντικός για τη χωροθέτηση των νέων τριτογενών/επιτελικών δραστηριοτήτων είναι ο ρόλος της ανακύκλωσης – αλλαγής χρήσης των παλαιών βιομηχανικών ή λιμενικών περιοχών καθώς και των περιοχών που λόγω της προαστιακής/αποκεντρωμένης ανάπτυξης των προηγούμενων δεκαετιών παρέμεναν σε εκκρεμότητα. Εμφανίζεται έτσι η γενικότερη τάση που αναφέραμε στο πρώτο μέρος, η επαναχρησιμοποίηση των παλαιών βιομηχανικών εκτάσεων στο εσωτερικό της παλαιάς μητροπολιτικής περιμέτρου, καθώς και των πλησίον του κέντρου παλαιών λιμενικών περιοχών, προκειμένου για την εγκατάσταση κεντρικών λειτουργιών, παράλληλα με την πυκνωση και επέκταση της κεντρικής περιοχής – με την υιοθέτηση όμως νέων πολεοδομικών προτύπων που αποφεύγουν την φονξιοναλιστικού/ζωνικού τύπου ανάπτυξη και επιδιώκουν την προώθηση μικτών χρήσεων (γραφεία – εμπορικές και πολιτιστικές χρήσεις – κατοικίες).

Συνεχίζεται παράλληλα η ολοκλήρωση των κέντρων της προηγούμενης περιόδου στα πλαίσια της νέας, συνθετότερης δομής των κεντρικών λειτουργιών και υπηρεσιών γενικότερα.

Για να αναφερθούμε καταρχήν στις δραστηριότητες ETA (που δεν θα μας απασχολήσουν περαιτέρω), εμπεδώνεται η επιστημονικο-τεχνική υποδομή και χωροθετούνται επιστημονικά πάρκα, είτε σε συνεργασία με το Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο “TU Hamburg-Harburg” και τον ιδιωτικό τομέα, είτε σε παλαιές βιομηχανικές εκτάσεις. Ο μεγαλύτερος τεχνοπόλις νέας γενιάς της Γερμανίας AGIP κατασκευάζεται στις πρώην εγκαταστά-

σεις της βιομηχανίας τσιγάρων REEMTSMA (85.500 τ.μ.), στο δυτικό μέρος της μητροπολιτικής περιοχής, με επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας και επιχειρήσεις υπηρεσιών στον τομέα της πληροφορικής σε γειτνίαση με τρία σημαντικά ερευνητικά εργαστήρια (κτίρια γραφείων σε “ανθρώπινη κλίμακα” 5/6 ορόφων με τονισμένη τη χρήση πρασίνου και “χαρακτήρα κήπου”, ξενοδοχεία με αίθουσες συνεδρίων, εστιατόρια, εμπορικές χρήσεις και λοιπές συναφείς υπηρεσίες) (Rist et al., 1990).

Σχετικά τώρα με τις λειτουργίες του λιμανιού, το βόρειο και παλαιότερο τμήμα του οποίου συνορεύει αλλά και επικαλύπτεται με το υπερκέντρο (ιστορικό κέντρο)/City, η πίεση που ασκείται από τις κεντρικές/επιτελικές λειτουργίες το οδηγεί στην ένταξη παλαιών λιμενικών περιοχών στην περιοχή του διευρυμένου κέντρου (όπως στις ΗΠΑ, στην Αγγλία και αλλού), με την οποία θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Παράλληλα, για τις καθαυτό λειτουργίες του λιμανιού, πέραν του εκσυγχρονισμού των παλαιών εγκαταστάσεων που έχει λάβει χώρα, βρίσκεται σε εξέλιξη σχέδιο επέκτασης προς νότον, σε παλαιές περιοχές κατοικίας της μητροπολιτικής περιοχής (Altenweider), με στόχο τη δημιουργία κέντρου μεταφόρτωσης περιλαμβανομένου ενός κέντρου συναφών υπηρεσιών.

Όσον αφορά τώρα το διευρυμένο υπερκέντρο και τη σημασία του για τον αναβαθμισμένο ρόλο του Αμβούργου στα νέα ιστορικά πλαίσια, η διαδικασία επέκτασης είχε ήδη τεθεί σε κίνηση πριν από την εκκίνηση της νέας φάσης ανάπτυξης, από το 1985, στα πλαίσια της πολιτικής που εγκαινιάστηκε με τον προαναφερθέντα λόγο (“Επιχείρηση Αμβούργο”) του τότε Πολιτειακού Δημάρχου (“πρωθυπουργού” της πόλης-κρατιδίου), που απέβλεπε στη ενεργότερη συμμετοχή της μητροπολιτικής περιοχής στο διεθνή ανταγωνισμό των πόλεων για την προσέλκυση κεφαλαίων και επιχειρήσεων. Χαρακτηριστική είναι και η προσπάθεια διαμόρφωσης μιας ισχυρής σύγχρονης ταυτότητας για την πόλη μέσω μιας κατάλληλης προβολής, με στόχο την προώθηση του διεθνούς της μάρκετινγκ και με σλόγκαν όπως *Hamburg: Das Tor zur Welt / Metropole des Nordens / Die Hansestadt / Die Gute Adresse / Das “Hoch im Norden”* και τελευταία *“BoomTown Hamburg”* και το χαρακτηριστικό *“Stadt im Fluss”*.

Στα ανωτέρω πλαίσια ιδρύθηκε το 1985 η Εταιρεία Οικονομικής Ανάπτυξης του Αμβούργου (HWF), ενώ οργανώθηκε τον ίδιο χρόνο το Δεύτερο Αρχιτεκτονικό Φόρουμ (Bauforum) με στόχο την ανάπτυξη ιδεών από μέρους της διεθνούς αρχιτεκτονικής κοινότητας για τα οικοδομήματα επί της βόρειας όχθης του Έλβα (αλλά και την έμμεση προβολή της πόλης). Αποτέλεσμα του διαγωνισμού ήταν μια ποικιλία από διάφορα αρχιτεκτονικά στυλ με έμφαση στην “εικόνα της πόλης” που μαζί με τις συζητήσεις

και διαγωνισμούς που προηγήθηκαν έφεραν την πόλη στο προσκήνιο της δημοσιότητας και προέβαλαν την ελκυστική θέση της παρόχθιας περιοχής για τις νέες κεντρικές λειτουργίες. Είναι δε σημαντικό ότι πέραν από την ανάπτυξη/επανεξέταση ήδη προβληματικών περιοχών στη στενή ζώνη της βόρειας όχθης, η όλη ενέργεια αποσκοπούσε στην κατάρτιση ενός ολοκληρωμένου προγράμματος για την ανάπτυξη της περιμέτρου του λιμανιού και της ευρύτερης κεντρικής περιοχής, μαζί με τις γειτονικές περιοχές St Pauli-Süd, Altona, Ottensen και Hammerbrook (Schubert/Harms, 1993).

Σε αντίθεση με προγενέστερες φονξιοναλιστικές αντιμετωπίσεις, η νέα πολεοδομική προσέγγιση που διέπτε τη διεύρυνση και ολοκλήρωση της κεντρικής περιοχής προωθούσε τη σύνδεση των διαφόρων χρήσεων, απασχόλησης και κατοικίας, εμπορικών δραστηριοτήτων και ελεύθερου χρόνου, πολιτιστικών δραστηριοτήτων και τουρισμού, μαζί με την κατά το δυνατόν διατήρηση των υπαρχόντων κτισμάτων. Οι διευρυμένες επιτελικές λειτουργίες επεκτείνονταν προς Ν προς την κατεύθυνση των παλαιών λιμενικών αποθηκών (Speicherstadt), ενώ η δυτικά του κέντρου περιοχή Reeperbahn και St Pauli ενισχυόταν ως μικτή περιοχή εργασίας και κατοικίας, πόλος τουριστικής έλξης αλλά και πολιτιστικών δραστηριοτήτων (εστιατόρια, νυχτερινά κέντρα αλλά και θέατρα).

Ιδιαίτερα η βόρεια όχθη του Έλβα έμελλε να φιλοξενήσει προεξάρχουσες λειτουργίες των media (βλ. και "Hamburg: die Medienstadt") αλλά και επιχειρήσεις σημαντικές για την οικονομία του λιμανιού. Αυτή η βόρεια πλευρά του Έλβα, που περιλαμβάνει παλαιές λιμενικές περιοχές που συνορεύουν με το ιστορικό κέντρο αλλά και τις περιοχές Klostertor και Hammerbrook – όπου και το νέο κέντρο επιτελικών δραστηριοτήτων City Süd – αποτελεί και μία περιοχή υψηλής ζήτησης από μέρους διεθνών επενδυτικών κύκλων.

Η αρχή στην προς το λιμάνι διεύρυνση των κεντρικών λειτουργιών έγινε με το κτιριακό συγκρότημα του εκδοτικού οίκου Gruner & Jahr (περιοδικό Stern κ.ά.) στο νότιο άκρο της Neustadt (Baumwall), ένα είδος "media city" επί εκτάσεως 22.000 τ.μ. για 2.000 εργαζόμενους, με αντιπροσωπευτική θέα προς τον Έλβα και το λιμάνι, πράγμα που έδωσε την ώθηση για την παραπέρα ανάπτυξη του city προς την πλευρά του λιμανιού (Schubert/Harms, 1993). Ήταν ένα χαρακτηριστικό σχέδιο στα πλαίσια αυτού που, για προφανείς λόγους προβολής, ονομάστηκε "σειρά από μαργαριτάρια" και περιλαμβάνει υποδομές, επιχειρήσεις των media, ξενοδοχεία και κτίρια επιχειρήσεων συνδεδεμένων με το λιμάνι, και σχηματικά καταλαμβάνει τη βόρεια όχθη του Έλβα από το εκτός κεντρικής περιοχής Ovelgönne ανατολικά μέχρι το νέο City Süd (βλ. City-Süd, 1996). Χαρακτηριστική είναι και η αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου, αλλά και άλλων που

ακολουθήσαν από διάσημους αρχιτέκτονες, με αφηρημένες συμβολικές αναφορές, χρησιμοποιώντας την αρχιτεκτονική γλώσσα για τον τονισμό της "τοπικότητας" και της σχέσης της πόλης με το υγρό στοιχείο και τη ναυτιλία, δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες για το διεθνές μάρκετινγκ της μητρόπολης, χωρίς φυσικά να αποφευχθούν στη συνέχεια νέες κοινοτοπίες, στα όχι και τόσο επιτυχημένα πρότυπα του Canary Wharf στις Docklands του Λονδίνου.

Πολύ σημαντικό σχέδιο ήταν στη συνέχεια το "Hanseatic Trade Center", κτιριακό συγκρότημα γραφείων ωφέλιμης επιφάνειας 80.000 τ.μ. για τη στέγαση επιτελικών εμπορικών υπηρεσιών στα πλαίσια της αναβάθμισης της διεθνούς θέσης του Αμβούργου, με μικτές συμπληρωματικές χρήσεις εστιατορίων, εμπορικών καταστημάτων και Apartment-Hotel και με προδιαγραφές για 4.000 εργαζόμενους. Χαρακτηριστικό και εδώ της εμπλοκής του ιδιωτικού κεφαλαίου είναι ότι κύριοι του έργου ήταν μια αγγλική εταιρεία και μία μεγάλη διεθνής τράπεζα (Hamburger Abendblatt, 16.4.1993).

Μάλιστα, σε αντίθεση με την ανάπτυξη στη βάση ως επί το πλείστον μεμονωμένων σχεδίων (και ενεργοποίησης επιμέρους επενδυτών) προωθήθηκε στην αρχή της δεκαετίας από τις υπηρεσίες προγραμματισμού του κεντρικού διοικητικού διαμερισματος μία "ολοκληρωμένη" αντίληψη για την προγραμματισμένη επέκταση/ανάπτυξη των κεντρικών περιοχών προς A/NA με την σύνδεση των λειτουργιών γραφείου, εμπορικών χρήσεων και κατοικίας σε μία μακροχρόνια προοπτική ανάπτυξης με στόχο την ποιοτική διάσταση της τελευταίας και την εξασφάλιση κοινωνικών και οικολογικών παραμέτρων.

Πάντως οι τρέχουσες υλοποιήσεις αφορούν κυρίως το προαναφερθέν City Süd -χωρίς να χρειάζεται να υπεισέλθουμε εδώ στη γνωστή απόκλιση/διάσταση μεταξύ γενικών θέσεων, προγραμματικών στόχων και τελικού αποτελέσματος, δεδομένου μάλιστα ότι το όλο έργο δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Με 450.000 μ² γραφείων, το νέο κέντρο τείνει να λειτουργήσει ως χώρος αποσυμφόρησης του υπερκέντρου, δεδομένων μάλιστα της πολύ ευνοϊκότερης θέσης του σε σχέση με το City-Nord καθώς και των νεότερων, σύγχρονων (μετα-φονξιοναλιστικών), προδιαγραφών. Φαίνεται να λειτουργεί, λόγω της γειτνίασης τόσο με το λιμάνι όσο και με την κεντρική περιοχή, ως πόλος εγκατάστασης στην περιοχή διεθνών εφοπλιστικών εταιρειών, εμπορικών οίκων και ιαπωνικών πολυεθνικών, αλλά και να αποτελεί τόπο μετεγκατάστασης επιχειρήσεων από το κορεσμένο κέντρο, εν όλω ή εν μέρει, με ενδεχόμενο διαχωρισμό μεταξύ λειτουργιών front και back office.

Στα πλαίσια εξ άλλου της δικτυακής "μεγαπολιτικής" (πολυ)κεντρικό-

τητας, η περιοχή του αεροδρομίου Fuhlsbüttel αναπτύσσει τις δικές της κεντρικές λειτουργίες –εμπορικές/μεταφορικές, οργανωτικές/υποστηρικτικές– με τη χαρακτηριστική ονομασία “Flughafen City”. Δίδεται τέλος ρητά έμφαση στην έννοια του “Networking” (βλ. FHH, Stadtentwicklungskonzept, 1995), στο επίπεδο του διαχωρισμού και επανασύνθεσης της παραγωγικής διαδικασίας, σε εκείνο των υποδομών/μεταφορών και της οργανωτικής/τεχνολογικής υποστήριξης και ολοκλήρωσης στα πλαίσια της “κοινωνίας της πληροφορίας”, όπου όλως ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι υπηρεσίες προς την παραγωγή και οι κεντρικές/επιτελικές λειτουργίες εν γένει.

Σημείωση

Το παρόν άρθρο αποτελεί συνεισφορά στην έρευνα *Το δίκτυο των κεντρικών λειτουργιών της Αθήνας: οι μεταβολές στις τριτογενείς δραστηριότητες και στις επικοινωνίες στην πρωτεύουσα την τελευταία εικοσαετία*, που εκπονήθηκε από ερευνητική ομάδα του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας του ΕΜΠ (Επιστημ. Υπεύθυνος: Μ. Αγγελίδης) στα πλαίσια του Προγράμματος Ενίσχυσης Ερευνητικού Δυναμικού της ΓΓΕΤ.

Βιβλιογραφία

- Ascher, F. (1995): *Métapolis*, Paris, Odile Jacob.
- Aydalet, P. (1985): *Economie régionale et urbaine*, Paris, Economica.
- Bastie, J. (1984): *Géographie du Grand Paris*, Paris, Masson.
- Bonetti, M. et Simon, J.-P. (1987) “Du municipal à l'urbain”, *Les Annales de la Recherche Urbaine*, n. 34.
- Bukold, S. et al. (1992): *Der Hamburger Hafen und das Regime der Logistik*, Hamburg, Reidar Verlag.
- Burgel, G. (1993): *La ville aujourd' hui*, Paris, Pluriel / Hachette.
- Cahiers du C.R.E.P.I.F (1989): *Les Aéroville: Nouveau concept d' inter- communication et de localisation d' entreprises*, Colloque du 31 mai 1989.
- Castells, M., (1989): *The Informational City*, Oxford, Blackwell.
- Castells, M. (1994): “European cities, the informational society and the global economy”, *New Left Review*, n. 204.
- Chaline, C. (1980): *La dynamique urbaine*, Paris, P.U.F.
- City Süd (Interessengemeinschaft) (1996): *City Süd: Hamburgs neues Kontorhausviertel*, Hamburg, Juni 1996.
- Cunha, A. (1995): “Tertiarisation, métropolisation et globalisation” in *DISP*, n. 122, juillet 1995.
- Daniel, P. and Hopkinson, M. (1989): *The Geography of Settlement*, London, Oliver and Boyd.
- DATAR (1993): *Mutations économiques et urbanisation*, Paris, La Documentation Française.
- Ditzel, P. (1979): “Los Angeles: The New Look”, *Forbes*, 8.1.1979.
- Dohnanyi, K. v. (1984): “Unternehmen Hamburg” in *DAB* 2/1984.

- Exline, C. et al. (1982): *The City, Patterns and Processes in the Urban Eco- system*, Boulder, CO, Westview press.
- Freie und Hansestadt Hamburg (FHH) (1960): *Aufbauplan 1960*.
- Freie und Hansestadt Hamburg (1969): *Das Entwicklungsmodell für Hamburg und sein Umland*, Juli 1969.
- Freie und Hansestadt Hamburg (1973): *Flächennutzungsplan: Erläuterungsbericht*.
- Freie und Hansestadt Hamburg (1995): *Stadtentwicklungskonzept*, Juli 1995.
- Halaris, G. (1984): "Los Angeles: La région des cinq comtés", *Les Cahiers de L'IAURIF*, n. 74, déc. 1984.
- Halaris, G. et Husson, J.-L. (1990): "De-industrialization Processes in the Paris Region. Emerging Functions for a Capital Metropolitan Area" in *Proceedings of the XXth International Urban Fellows Conference*, The Johns Hopkins University.
- Knox, P. and Taylor P.(eds) (1995): *World Cities in a World-System*, Cambridge University Press.
- Krüger, T., Läßle, D. (1992): "Boomtown Hamburg"...Phönix aus der Asche?, Diskussionsbeitrag No 11, Technische Universität Hamburg-Harburg, März 1992.
- Lakota, A.-M., Milelli, C. (coords.) (1989): *L' Ile de France. Un nouveau territoire*, ODL Ile de France, GIP RECLUS - La Documentation Française.
- Lévy, J.-P. (1987): *Centres Villes en Mutation*, Paris, Ed. du CNRS.
- Masbouni, A. (1995): "Des ateliers de créativité pour Ham- bourg", *Urbanisme*, n. 283 .
- Musso, P. (dir.) (1994): *Communiquer demain*, Paris, DATAR / Aube.
- Pfeil, E. (1967): "Die Kommerzialisierung von Harvestehude" in H.D. Ortlieb (Hrsg.), *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*, Bd. 12.
- Price, D. G. and Blair A. M. (1989): *The changing Geography of the service sector*, London, Belhaven Press.
- Rallet, A. (1994): "La polarisation de l' espace" in Musso, P. (dir) *Communi- quer demain*, Paris, DATAR / Aube.
- Rist, D. et al. (1990): *Stratégies urbaines et nouvelles relations partenaria- les*, Paris, ECODEV.
- Robertson, K. (1995): "Downtown Redevelopment Strategies in the United States", *APA Journal*, vol. 61, n. 4, autumn 1995.
- Rohr, H.G. v. (1972): "Die Tertiärisierung citynaher Gewerbegebiete", *Ber. zur dt. Landeskunde*, Bd 46, S. 29-48.
- Rousset-Deschamps, M. (1987): *La Demande en centres d' affaires et la politique d' aménagement de l' Ile de France: Cas de la Défense et perspectives régionales*, DREIF.
- Sassen, S. (1995): "On concentration and centrality in the global city" in Knox, P. and Taylor, P. (eds) *World Cities in a World-System*, Cambridge University Press.
- Schubert, D. (1992): "Vom Traum zum Alptraum. Canary Wharf und die Dock- lands in London", *Raumplanung*, n. 59.
- Schubert, D. (1993): Harms, H., *Wohnen am Hafen: Leben und Arbeiten an der Wasserkante*, Hamburg, VSA.

Struben, H. (1987): "Télématique et planification urbaine", *Les Annales de la Recherche Urbaine*, n. 34, juin-juillet 1987.

Symposium *Les Grandes Métropoles Mondiales*, XXV Congrès International de Géographie, *Cahiers du CREPIF*, n. 9, Déc. 1984.

Temple, M. (1994): *Regional Economics*, London, Macmillan/St. Martin's Press.